अध्याय 3: आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति सः पण्डितः

विषय-सूची 8 प्रश्नावली · 33 प्रश्न

प्रश्नावली 1	अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत-	8 प्रश्न
प्रश्नावली 2	अधोलिखितानि वाक्यानि भूतकालेन परिवर्त्य पुनः लिखत-	6 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधोलिखितानि कथनानि कः / का / कं / कां च प्रति कथयति इति लिखत-	10 प्रश्न
प्रश्नावली 4	रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-	5 प्रश्न
प्रश्नावली 5	घटनाक्रमानुसारं लिखत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	कोष्ठकेषु दत्तानां पदानाम् उचितां विभक्तिं योजयित्वा अनुच्छेदं पूरयत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	अनुच्छेदे स्थूलाक्षरेण दत्तानां क्रियापदानां स्थाने उचितं क्तवतुप्रत्ययान्तरूपं योजयित्वा पुनः लिखत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 8	एतेषां समस्तपदानि पाठात् चित्वा लिखत- (यथा-महान् आत्मा, तेषां महात्मनाम्)	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत-

प्रश्न 1

(क) मातामही कस्य कथां श्रावितवती ?

हल

मातामही नामदेवमहाराजस्य कथां श्रावितवती इति उत्तरम्।

उत्तर: मातामही पुण्यश्लोकस्य पाण्डुरङ्गमित्रस्य नामदेवमहाराजस्य कथां श्रावितवती ।

प्रश्न 2

(ख) नामदेवस्य गुरुः नामदेवं किम् अध्यापितवान्?

हल

गुरुः विसोबा नामदेवं सर्वभूतेषु ईश्वरस्य निवासविषये अध्यापितवान् इति उत्तरम्।

उत्तर: नामदेवस्य गुरुः विसोबा नामदेवम् अध्यापितवान् यत् 'ईश्वरः न केवलं मन्दिरे भवति, अपि तु सर्वेषु भूतेषु तस्य निवासो भवति। अतः तस्य सर्वात्मकस्य ईश्वरस्य पूजनं कुरु ।

प्रश्न 3

(ग) नामदेव: कया भावनया धावनं कृतवान्?

हल

नामदेवः करुणया भावनया धावनं कृतवान् इति उत्तरम्।

उत्तर: नामदेवः करुणया भावनया धावनं कृतवान् ।

प्रश्न 4

(घ) बालकयोः मुखे किमर्थं म्लाने संजाते ?

हल

बालकयोः मुखे अपराधभावनया म्लाने सञ्जाते इति उत्तरम्।

उत्तर: बालकयोः मुखे अपराधभावनया म्लाने सञ्जाते।

प्रश्न 5

(ङ) कपिलः माधवी च कं सङ्कल्पं कृतवन्तौ ?

हल

कपिलः माधवी च कमपि न पीडयिष्यतः इति सङ्कल्पं कृतवन्तौ इति उत्तरम्।

उत्तर: कपिलः माधवी च सङ्कल्पं कृतवन्तौ यत् तौ कमपि न पीडयिष्यतः ।

प्रश्न 6

(च) तं दृष्ट्वा पाषाणखण्डं स्वीकृत्य मारयितुं धावितवन्तौ इति वाक्ये 'तम्' इति सर्वनामशब्दः कस्य कृते प्रयुक्तः ?

हल

'तम्' इति सर्वनामशब्दः शुनकस्य कृते प्रयुक्तः इति उत्तरम्।

उत्तर: 'तम्' इति सर्वनामशब्दः शुनकस्य कृते प्रयुक्तः ।

प्रश्न 7

(छ) कपिलः माधवी च कुत्र गतवन्तौ ?

हल

कपिलः माधवी च अवकाशकाले मातुलगृहं गतवन्तौ इति उत्तरम्।

उत्तर: कपिलः माधवी च अवकाशकाले मातुलगृहं गतवन्तौ ।

प्रश्न 8

(ज) 'मातामही तं प्रसङ्गं दृष्टवती, तौ आहूतवती च ।' इति वाक्ये 'तौ' इति शब्दः कस्यां विभक्तौ अस्ति?

हल

'तौ' इति शब्दः द्वितीयायां विभक्तौ अस्ति इति उत्तरम्।

उत्तर: 'तौ' इति शब्दः द्वितीयायां विभक्तौ अस्ति ।

प्रश्नावली 2 — अधोलिखितानि वाक्यानि भूतकालेन परिवर्त्य पुनः लिखत-

प्रश्न 1

(क) नैवेद्यं विग्रहस्य पुरतः स्थापयति ।

हल

वर्तमानकालस्य 'स्थापयति' इति क्रियापदं भूतकाले क्तवतुप्रत्ययान्तेन 'स्थापितवान्' इति भवति।

उत्तर: नैवेद्यं विग्रहस्य पुरतः स्थापितवान् ।

प्रश्न 2

(ख) नेत्रे निमील्य प्रार्थनायाः आरम्भं करोति ।

हल

'करोति' इति क्रियापदं भूतकाले 'कृतवान्' इति भवति।

उत्तर: नेत्रे निमील्य प्रार्थनायाः आरम्भं कृतवान् ।

प्रश्न 3

(ग) गुरु: विसोबा तम् अध्यापयति।

हल

'अध्यापयति' इति क्रियापदं भूतकाले 'अध्यापितवान्' इति भवति।

उत्तर: गुरु: विसोबा तम् अध्यापितवान् ।

प्रश्न 4

(घ) अहं शृणोमि।

हल

'शृणोमि' इति क्रियापदं भूतकाले 'श्रुतवान्/श्रुतवती' इति भवति (पुंलिङ्गे/स्त्रीलिङ्गे)।

उत्तर: अहं श्रुतवान् / श्रुतवती ।

प्रश्न 5

(ङ) सत्पुरुषाः स्वकर्तृत्वेन जन्म सार्थकं कुर्वन्ति।

हल

'कुर्वन्ति' इति बहुवचनक्रियापदं भूतकाले 'कृतवन्तः' इति भवति।

उत्तर: सत्पुरुषाः स्वकर्तृत्वेन जन्म सार्थकं कृतवन्तः ।

प्रश्न 6

(च) नामदेव : शुनकस्य पृष्ठे अनुधावति ।

हल

'अनुधावति' इति क्रियापदं भूतकाले 'अनुधावितवान्' इति भवति।

उत्तर: नामदेवः शुनकस्य पृष्ठे अनुधावितवान् ।

प्रश्नावली 3 — अधोलिखितानि कथनानि कः / का / कं / कां च प्रति कथयति इति लिखत-

प्रश्न 1

(क) कथां श्रोतुम् इच्छतः वा?

हल

इदं कथनं मातामही कपिलं माधवीं च प्रति कथयति।

उत्तर: मातामही – कपिलं माधवीं च प्रति।

प्रश्न 2

(ख) अहं श्रुतवती यत् तस्य कीर्तने स्वयं देवः पाण्डुरङ्गः नृत्यं कृतवान् इति ।

हल

इदं कथनं माधवी मातामहीं प्रति कथयति।

उत्तर: माधवी – मातामहीं प्रति।

प्रश्न 3

(ग) किं देवेन सह अपि मित्रता सम्भवति?

हल

इदं कथनं कपिलः मातामहीं प्रति कथयति।

उत्तर: कपिलः – मातामहीं प्रति ।

प्रश्न 4

(घ) अतः तस्य सर्वात्मकस्य ईश्वरस्य पूजनं कुरु।

हल

इदं कथनं गुरुः बिसोबा नामदेवं प्रति कथयति।

उत्तर: गुरुः बिसोबा – नामदेवं प्रति।

प्रश्न 5

(ङ) नैवेद्यं गृह्यतां देव-भक्तिं मे ह्यचलां कुरु।

हल

इदं कथनं मातामही कपिलं माधवीं च प्रति कथयति।

उत्तर: मातामही – कपिलं माधवीं च प्रति।

प्रश्न 6

(च) धिक् शुनकम्।

हल

इदं कथनं कपिलः मातामहीं प्रति कथयति।

उत्तर: कपिलः – मातामहीं प्रति ।

प्रश्न 7

(छ) नामदेवस्य कियत् दुःखं माधवी जातं स्यात् खलु?

हल

इदं कथनं माधवी कपिलं प्रति कथयति।

उत्तर: माधवी – कपिलं प्रति।

प्रश्न 8

(ज) किं घृतपात्रम् आधृत्य ?

हल

इदं कथनं कपिलः माधवी च मातामहीं प्रति कथयतः।

उत्तर: कपिलः माधवी च – मातामहीं प्रति।

प्रश्न 9

(झ) अद्य अहं ज्ञातवान् यत् कपिलः सर्वेषु ईश्वरः निवसति इति ।

हल

इदं कथनं कपिलः मातामहीं प्रति कथयति।

उत्तर: कपिलः – मातामहीं प्रति ।

प्रश्न 10

(ञ) उत्तीर्णः भवान् परीक्षाम् ।

हल

इदं कथनं पाण्डुरङ्गः नामदेवं प्रति कथयति।

उत्तर: पाण्डुरङ्गः – नामदेवं प्रति।

प्रश्नावली 4 — रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) देवः नामदेवं परितः भवति स्म।

हल

रेखाङ्कितपदं 'नामदेवं' (कर्म) — तत्स्थाने 'कम्' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: देवः कं परितः भवति स्म ?

प्रश्न 2

(ख) ईश्वरः सर्वेषु भूतेषु निवसति ।

हल

रेखाङ्कितपदं 'सर्वेषु भूतेषु' (सप्तमी) — तत्स्थाने 'केषु' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: ईश्वरः केषु निवसति ?

प्रश्न 3

(ग) शुनकः आगत्य मुखे रोटिकां धृत्वा धावितवान् ।

हल

रेखाङ्कितपदं 'रोटिकां' (कर्म, स्त्री) — तत्स्थाने 'काम्' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: शुनकः आगत्य मुखे कां धृत्वा धावितवान् ?

प्रश्न 4

(घ) शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्।

हल

रेखाङ्कितपदं 'पाण्डुरङ्गः' (कर्ता) — तत्स्थाने 'कः' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: शुनकस्य स्थाने कः आविर्भूतवान् ?

प्रश्न 5

(ङ) आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः।

हल

रेखाङ्कितपदं 'पण्डितः' — तत्स्थाने 'कः' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति सः कः ?

प्रश्नावली 5 — घटनाक्रमानुसारं लिखत-

प्रश्न 1

अधोलिखितानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं लिखत- (क) नामदेवः मन्त्रम् उच्चार्य श्रद्धया प्रणम्य नेत्रे उद्घाटितवान्। (ख) नामदेवः घृतपात्रम् आधृत्य अनुधावितवान्। (ग) नामदेवः नैवेद्यस्थालिकां विग्रहस्य पुरतः स्थापितवान् । (घ) शुनकः शुष्करोटिकाम् अपहृत्य पलायितवान्। (ङ) शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्। (च) नामदेवः मन्दिरं गतवान् ।

हल

घटनाक्रमः — प्रथमं नामदेवः मन्दिरं गतवान्, ततः नैवेद्यं स्थापितवान्, मन्त्रम् उच्चार्य नेत्रे उद्घाटितवान्, शुनकः रोटिकाम् अपहृत्य पलायितवान्, नामदेवः घृतपात्रम् आधृत्य अनुधावितवान्, अन्ते शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्।

उत्तर: (च) नामदेवः मन्दिरं गतवान् । (ग) नामदेवः नैवेद्यस्थालिकां विग्रहस्य पुरतः स्थापितवान् । (क) नामदेवः मन्त्रम् उच्चार्य श्रद्धया प्रणम्य नेत्रे उद्घाटितवान्। (घ) शुनकः शुष्करोटिकाम् अपहृत्य पलायितवान् । (ख) नामदेवः घृतपात्रम् आधृत्य अनुधावितवान् । (ङ) शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्।

प्रश्नावली 6 — कोष्ठकेषु दत्तानां पदानाम् उचितां विभक्तिं योजयित्वा अनुच्छेदं पूरयत-

प्रश्न 1

आगच्छन्तु, पायसं कुर्मः। ..... (क्षीर) सह तण्डुलाः पक्वाः। ..... (शर्करा) विना कथं शक्यते। शीघ्रमेव ..... (आपण) प्रति गत्वा शर्कराम् आनयतु। ..... (आपण) निकषा वाहनानि तिष्ठन्ति। शर्करा महानसे स्थापिता। ..... (शर्करा) परितः पिपीलिकाः आगताः। पिपीलिकाः अपनीय पायसे शर्करा योजिता। ..... (मधुर) विना पायसं रुचिकरं न भवति। अधुना ..... (पायस) परितः बालक-बालिकावृन्दं तिष्ठति। धिक् ..... (अन्ये मधुरपदार्थाः) इति एकः वदति, ... (तत्) विना जीवनम् अपूर्णम् इति अपरः। ..... (पायस) सह एव भोजनं सरसम् इति अन्यः। तेषां वचनानि श्रुत्वा पायसं यच्छन्त्याः अम्बायाः मुखे मन्दहासः विलसति।

हल

'सह' 'विना' च योगे कारकानुसारं विभक्तिः, 'परितः' 'निकषा' योगे द्वितीया — एवं रिक्तस्थानानि पूरितानि।

उत्तर: आगच्छन्तु, पायसं कुर्मः। क्षीरेण (क्षीर) सह तण्डुलाः पक्वाः। शर्करां (शर्करा) विना कथं शक्यते। शीघ्रमेव आपणं (आपण) प्रति गत्वा शर्कराम् आनयतु। आपणं (आपण) निकषा वाहनानि तिष्ठन्ति। शर्करा महानसे स्थापिता। शर्करां (शर्करा) परितः पिपीलिकाः आगताः। पिपीलिकाः अपनीय पायसे शर्करा योजिता। मधुरं (मधुर) विना पायसं रुचिकरं न भवति। अधुना पायसं (पायस) परितः बालक-बालिकावृन्दं तिष्ठति। धिक् अन्यान् मधुरपदार्थान् (अन्ये मधुरपदार्थाः) इति एकः वदति, तेन (तत्) विना जीवनम् अपूर्णम् इति अपरः। पायसेन (पायस) सह एव भोजनं सरसम् इति अन्यः। तेषां वचनानि श्रुत्वा पायसं यच्छन्त्याः अम्बायाः मुखे मन्दहासः विलसति।

प्रश्नावली 7 — अनुच्छेदे स्थूलाक्षरेण दत्तानां क्रियापदानां स्थाने उचितं क्तवतुप्रत्ययान्तरूपं योजयित्वा पुनः लिखत-

प्रश्न 1

कञ्चित् ग्रामं निकषा एका नदी आसीत् । नदी सर्वदा स्वच्छजलम् अददात् । जनाः तस्याः जलं पीत्वा सुखेन अजीवन् । एकः कृषकः तेन जलेन सर्वदा कृषिम् अकरोत् । कालान्तरम् अन्ये कृषकाः अपि तेन जलेन क्षेत्रसेचनम् अकुर्वन् । महिलाः पर्वसमये नदीम् अपूजयन् । एकवारं कश्चित् परिवारः नद्यां मालिन्यानि अक्षिपत् । क्रमशः अन्ये अपि अक्षिपन् । तेन नदी मलिना अभवत्, मीनाः अम्रियन्त । स्त्रियः रोगैः पीडिताः अभवन् । तदा एका शिक्षिता बालिका जलस्य महत्त्वं सर्वान् अवदत् । सा नदीतीरम् आगत्य स्वयं वृक्षम् अरोपयत् । महिलाः अपि ततः प्रेरणां प्राप्य तस्याः साहाय्यम् अकुर्वन् । सर्वे ग्रामवासिनः मिलित्वा नदीम् अशोधयन् । पुनः नदी स्वच्छा जाता निर्मलं जलं च अददात् । ततः आरभ्य वर्षे एकवारं जनाः नदीम् अपूजयन् वृक्षरोपणं च अकुर्वन् ।

हल

लङ्लकारस्य क्रियापदानि क्तवतुप्रत्ययान्तरूपेषु परिवर्तितानि — लिङ्ग-वचनानुसारं रूपाणि योजितानि।

उत्तर: कञ्चित् ग्रामं निकषा एका नदी आसीत्/असितवती । नदी सर्वदा स्वच्छजलम् दत्तवती । जनाः तस्याः जलं पीत्वा सुखेन जीवितवन्तः । एकः कृषकः तेन जलेन सर्वदा कृषिम् कृतवान् । कालान्तरम् अन्ये कृषकाः अपि तेन जलेन क्षेत्रसेचनम् कृतवन्तः । महिलाः पर्वसमये नदीम् पूजितवत्यः । एकवारं कश्चित् परिवारः नद्यां मालिन्यानि क्षिप्तवान् । क्रमशः अन्ये अपि क्षिप्तवन्तः । तेन नदी मलिना अभवत्, मीनाः मृतवन्तः । स्त्रियः रोगैः पीडिताः भूतवत्यः । तदा एका शिक्षिता बालिका जलस्य महत्त्वं सर्वान् उक्तवती । सा नदीतीरम् आगत्य स्वयं वृक्षम् रोपितवती । महिलाः अपि ततः प्रेरणां प्राप्य तस्याः साहाय्यम् कृतवत्यः । सर्वे ग्रामवासिनः मिलित्वा नदीम् शोधितवन्तः । पुनः नदी स्वच्छा जाता निर्मलं जलं च दत्तवती । ततः आरभ्य वर्षे एकवारं जनाः नदीम् पूजितवन्तः वृक्षरोपणं च कृतवन्तः।

प्रश्नावली 8 — एतेषां समस्तपदानि पाठात् चित्वा लिखत- (यथा-महान् आत्मा, तेषां महात्मनाम्)

प्रश्न 1

(क) घृतस्य पात्रम्, तत् ___ (ख) पाषाणस्य खण्डः, तम् ___ (ग) प्रियः सुहृद् ___ (घ) उदरे वेदना ___ (ङ) स्वीयः व्यवहारः ___ (च) जीवनस्य मूल्यानि ___ (छ) मातुलस्य गृहम्, तत् ___ (ज) नरेषु रत्नानि इव, तेषाम् ___ (झ) स्वीयं कर्तृत्वम्, तेन ___ (ञ) अपराधस्य भावना, तया ___

हल

पाठात् समस्तपदानि चित्वा सन्धि-समासनियमानुसारं लेखनीयानि — (क) घृतपात्रम्, (ख) पाषाणखण्डम्, (ग) प्रियसुहृद्, (घ) उदरवेदना, (ङ) स्वव्यवहारः, (च) जीवनमूल्यानि, (छ) मातुलगृहम्, (ज) नररत्नानाम्, (झ) स्वकर्तृत्वेन, (ञ) अपराधभावनया।

उत्तर: (क) घृतपात्रम्, तत् । (ख) पाषाणखण्डम्, तम् । (ग) प्रियसुहृद् । (घ) उदरवेदना । (ङ) स्वव्यवहारः । (च) जीवनमूल्यानि । (छ) मातुलगृहम्, तत् । (ज) नररत्नानाम्, तेषाम् । (झ) स्वकर्तृत्वेन, तेन । (ञ) अपराधभावनया, तया ।